

В.Модзалевського – побутова історія Лівобережної України. Протягом наступних чотирьох років молодий дослідник публікує перші наукові праці: ряд повідомлень на архівних матеріалах — в “Киевской Старине” та “Материалы для истории Полтавского полка” — в “Трудах” Полтавської архівної комісії³. Історичні студії приводять його до висновку про необхідність укладення докладного розпису всіх українських шляхетських родів⁴.

1907 р. сімейні обставини змушують Вадима Львовича залишити Київ і перебраться до Петербурга. Перед самим від'їздом сталася прикра пригода, яка принесла чимало переживань і пізніше не раз давалася взнаки. “Чем был вызван мой арест – не знаю до сих пор, — писал він до П.Дорошенка в листі від 12 квітня 1911 р., будучи вже директором Чернігівського музею старожитностей В.Тарновського, — думаю, однако, что ничем иным, как моими частыми посещениями Университетской библиотеки, куда меня привлекали рукописи Лазаревского; посещения эти казались, вероятно, очень странными, ибо допустил, чтобы офицер ходил заниматься в библиотеку – было, конечно, делом трудным”⁵. На щастя, цей випадок не завадив вченому посісти посаду вихователя у тому ж Першому кадетському корпусі, який він і сам закінчував 1898 р.

Наступні чотири роки життя В.Модзалевського виявилися досить результативними для генеалогічних студій. Служба в Корпусі залишала достатньо часу для роботи над “Родословником”. Столичні бібліотеки й архіви, а особливо – Архів державної герольдії Сенату, де зберігалися документи українських дворянських родів⁶ — усе це давало необхідний матеріал для наукової праці. Крім того, в Петербурзі тоді проживали нащадки багатьох старих українських фамілій, які часто зберігали сімейні архіви⁷ й охоче надавали відомості для внесення до Родословника. Велику допомогу надавав старший брат, Борис Львович, відомий літературознавець і пушкініст, один із засновників Пушкінського дому; з ним В.Модзалевського пов'язували не лише родинні зв'язки, а й близька дружба⁸. 1908 і 1911 р. вийшли друком 1-й і 2-й томи “Малороссийского Родословника”, зібрано матеріали до наступних томів.

Але життя в Петербурзі скоро набридає вченому. Нездоровий клімат чужого міста, клопітна праця вихователя відбирають сили, шкідливо відбиваються на здоров'ї, навіть заняття генеалогією вже не викликають колишнього захвату⁹. В листі до М.Василенка від 30.11.1909 р. він пише: “Делал многократные попытки попасть на службу в Малороссию, но ничего из этого пока не вышло... Нет ли у Вас на виду чего-нибудь для меня подходящего, а то я уже близок к унынию...”¹⁰ Цього ж таки року П.Дорошенко клопочеться про призначення Модзалевського вихователем до Чернігівського дворянського пансіону, проте невдало — на заваді стало невизначене сімейне становище Вадима Львовича¹¹. Лише 1911 р. Модзалевський зміг повернутися на Україну, діставши (очевидно, не без участі П.Дорошенка) запрошення від Чернігівської губернської земської управи очолити майбутній Об'єднаний музей, що мав утворитися на базі трьох існуючих чернігівських музеїв¹². Одночасно, 2 березня 1911 р., Чернігівська губернська учена архівна комісія (ЧГУАК) обирає В.Модзалевського правителем справ. Через рік, у квітні 1912 р. вченого обрано секретарем Чернігівського дворянства; ця, суто канцелярська посада давала йому казенне житло, стабільне грошове утримання та вільний час для наукової роботи.

Ставши правителем справ ЧГУАК, Вадим Львович поставив її роботу на міцну наукову основу¹³. Під його редакцією видано 9-12 тт. “Трудов” ЧГУАК, “Отчеты о деятельности” Комісії за 1913-1915рр. В.Модзалевський провадить організаційну роботу Комісії, її листування, займається розглядом старих справ та описів відомчих архівів, бере участь у розробці програми огляду архівів Чернігівської губернії (1914р.).

Слід відзначити, що діяльність В.Модзалевського в 1911-1914 рр. має виразно археографічний характер. У цей час опубліковано “Актовые книги Полтавского городского уряда”, вип. I-III, (1912-1914), перший випуск видання музею В.Тарновського “Материалы по истории Малороссии” (1912), “Актовые книги Стародубского городского уряда 1693 г.” (1914). В “Трудах” ЧГУАК, починаючи з десятого тому, Модзалевським започатковано розділ “Материалы и заметки”, призначений для публікації цікавих документів, що не входять до складу цілісних архівних фондів, зокрема документів приватних архівів і колекцій. Окрім того, два випуски “Трудов” вийшли як підбірки документів: вип.9 – матеріали до історії

звільнення селян (1912), вип. 12, ч. 1 – матеріали для біографії стародубського полковника Тимофія Олексійовича. З 1911 р. триває також робота над підготовкою до публікації діаріуша генерального підскарбія Якова Маркевича, пов'язана зі співробітництвом у НТШ. В.Модзалевський фактично керував підготовкою видання на всіх етапах – від копіювання до коректури і написання приміток. 1913 р. четвертий том цього зразкового в археографічному відношенні видання побачив світ¹⁴. Друкування наступних томів стало неможливим у зв'язку з початком війни. З'являються й окремі наукові дослідження вченого, історичні розвідки та повідомлення на підставі архівних документів — у виданнях Чернігівської та Полтавської архівних комісій, Записках НТШ, «Україні»¹⁵.

Продовжується діяльність Модзалевського як історика українського шляхетства. Виходять третій (1912) та четвертий (1914) томи «Родословника»¹⁶. 1914 р. у співавторстві з В.Лукомським і Г.Нарбутом виходить чудово ілюстроване видання «Малоросійський Гербовник»¹⁷. Ще одним штрихом до шляхетської історії мав стати двотомник «Український старовинний портрет», що готувався у видавництві «Друкарь» за участю М.Біляшівського, В.Модзалевського, Г.Нарбута та К.Широцького вже 1919 р. Видання передбачало публікацію близько 200 портретів, супроводжуваних біографічними нарисами за авторством Модзалевського. У цьому ж видавництві планувалося видати іще дві книги за безпосередньою участю останнього: «Альбом Рігельмана» та «Галерея українських політичних смертників, емігрантів, політичних засланих та в'язнів XVII-XVIII в.в.»¹⁸. Обидва видання залишилися нереалізованими.

Перша світова війна, пов'язана з нею матеріальна скрута дещо зменшила видавничу та публікаторську діяльність В.Модзалевського. Водночас спостерігаємо певну зміну об'єкта наукових зацікавлень, що її можна розглядати, як цілком логічну: від студій побутової історії (через забезпечення документальної бази таких досліджень) – до історії ремесел, мистецтва, як однієї зі сторін життя суспільства. У цей час вчений починає працювати над збиранням матеріалів із історії українських ремесел, зокрема, про ливарництво та гутництво¹⁹.

Час поставив на порядок денний ще одну проблему. В десятих роках нинішнього століття спостерігається значне зростання інтересу широкої громадськості до української старовини, саме до національних її особливостей²⁰. Краснорічна робота посилюється необхідністю збереження історичних матеріалів – архівів, музейних колекцій, приватних збірок старовини – від цілком реальної загрози загибелі у військових діях Першої світової війни та революції. У цей час Модзалевський занурюється в пам'ятоохоронну діяльність, займається популяризацією українського мистецтва й українознавства загалом, організовує екскурсії місцевими музеями, проводить заняття гуртків. У Чернігові виходять дві його популярні роботи – «Украинское искусство» (1917) та «Основные риси украинского мистецтва» (1918).

Уже на початку 1917 р. із ініціативи В.Модзалевського в Чернігові виник «Черниговский отдел Общества сохранения в России памятников искусства и старины», в травні на його основі²¹ було створено місцевий відділ Комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва. Рішенням Постійного бюро Чернігівського губвиконкому, на Вадима Львовича покладено виконання обов'язків Комісара охорони пам'яток мистецтва та старовини²². Перебуваючи на цій посаді, В.Модзалевський багато уваги приділяє зосередженню в Чернігові приватних збірань – предметів старовини, фамільних архівів, щоб захистити їх від знищення революційно настроєним селянством. Протягом літа-осені 1917 р. ведеться листування з власниками значних збірань старовини – Є.Качановською, М.Марковичем, О.Олив, О.Олсуф'євою, Є.Судінком – про передачу їхніх збірок до Чернігівського музею. У листопаді 1917 р. ситуація загострилася: комісар охорони пам'яток клопочеться про виставлення варті біля чернігівських музеїв, соборів, щоб оборонити їх від погромів. Організовується фотографування старовинних споруд. Від імені Комісара ведеться листування з повітовими і місцевими земельними комітетами про організацію охорони мастків, зокрема, М.Марковича в с.Сваркові, П.Дорошенка в с.Баничах, О.Олив в с.Качанівка, а в грудні 1917 р. через губернський земельний комітет проводиться циркуляр повітовим земельним комітетам про охорону рухомості в помістях²³.

Після звільнення посади завідуючого Архівно-бібліотечним відділом (О.Грушевський

висловив бажання очолити бібліотечну секцію), було вирішено запропонувати її В.Модзалевському. Телеграму з пропозицією було надіслано 4 квітня; з 2 травня вчений приступив до виконання обов'язків²⁴.

Слід зауважити, що невелику результативність діяльності Архівно-бібліотечного відділу в перші півроку його існування цілком можна співвіднести з невизначеністю державної політики українського уряду, який, вважаючи себе тимчасовим, не проводив нового законодавства, зокрема, в галузі культури. Культурне будівництво велося громадськістю на рівні "Просвіти". Архівно-бібліотечний відділ теж провадить свої справи через напівприватне листування із знавцями старовини та архівними комісіями, звернення до громадськості у пресі, тощо. Лише після проголошення України суверенною державою, утворення Ради Міністрів, починається активна діяльність, спрямована на створення загальнодержавних культурних установ: Державної Бібліотеки, Державного Архіву, Державного Музею, Національної Академії Наук, Академії Мистецтв.

Розробка плану загальної архівної реформи та перших законодавчих актів для її проведення, створення проєкту Національного архіву Української держави, утворення Головного архівного управління, як єдиного органу керування архівною справою – це результат праці невеликого колективу ентузіастів, очолюваного В.Модзалевським. Показове в їхній діяльності – надполітичність. Архівне управління пережило три переміни влади, дотримуючись єдиної мети – збереження архівів, джерельної бази для наступних історичних досліджень. Така позиція була притаманна Вадиму Львовичу. Ще 1914 р. в одному з листів до М.Василенка він відзначає: "По своим взглядам я человек прогрессивный, но беспартийный в самом точном смысле этого слова. Я жажду только одного – объективного углубления в прошлое... У нас так мало сделано в целях изучения родной старины, что следовало бы отказаться от всяких флагов и объединиться без различия мировоззрений"²⁵. Цілий ряд доповідних записок про необхідність архівної реформи в Україні, поданих у свій час Модзалевським до різних урядів у Києві (на початку 1919 р. – в Наркомат Освіти²⁶, у вересні 1919 р. – до в.о.попечителя учбового округу²⁷), ілюструє нам саме таку "політичну безпринципність", направлену на досягнення суспільно-корисного результату. Почавши свою діяльність у галузі архівного будівництва в момент народження нової Української держави, В.Модзалевський намагався використати всі можливості забезпечення збереженості її джерельного підґрунтя. Завдяки діяльності очолюваного ним колективу вдалося врятувати значну частину київських архівів, було створено прецеденти українського архівного законодавства, зрештою, обґрунтовано саму необхідність державного архівного будівництва. Пізніше Вадим Львович так змальовував умови роботи Архівного управління та значення його діяльності: "Постоянные смены правительств, учреждений и лиц, прикосновенных к делу, постоянная упорная, "позиционная" борьба на всех фронтах и во всех направлениях за участь архивов и за проведение в жизнь архивной реформы, "выдиране" средств на спасение архивов и увеличение числа архивных работников, — таковы те условия, в которых нужно было работать [...] Я временами приходил в полное отчаяние от топтания на одном месте и от той тошнотворной жвачки, в которую силою обстоятельств обратилась разработка и проведение архивного закона." "Результат виден и уничтожить его нельзя: Управление, несомненно, спасло много архивов, и в этом одном его большая заслуга перед наукой [...] Даже самый факт двухлетнего существования на Украине специального архивного учреждения – и то уже большой шаг вперед в отношении хода развития архивных идей, и я счастлив, что мне пришлось быть около этого дела в течение полутора лет"²⁸.

На жаль, у жовтні 1919 р., постановою Управління народної освіти при "Особом совещании при Главнокомандующем вооруженными силами Юга России", Головне архівне управління було скасовано (великою мірою через ідейну ворожнечу людей, які, здавалося б, покликанням своїм мали сприяти діяльності цієї установи²⁹). Після повернення до Києва радянської влади Архівне Управління було поновлено, проте його діяльність втратила всеукраїнське значення³⁰. Очолив його співробітник колишнього Управління, близький товариш В.Модзалевського, В.Міяковський. Вадим Львович співробітничав там лише як член Архівної Ради. Розчарування, втрати, велика громадська діяльність останніх років вкрай підірвали його нетривке здоров'я. 3 серпня 1920 р. В.Модзалевського не стало. На його смерть

відгукнулися наукові установи, що високо оцінили працю вченого³¹.

Нашому поколінню належить скласти свою оцінку діяльності Вадима Львовича Модзалевського. Історик, генеалог, джерелознавець, архівознавець, архівіст, він, насамперед, — син своєї епохи, один із діячів української культури, людей, які доклали зусиль до об'єднання українського народу, прилучення його до світового співтовариства народів державних.

¹ Єдине окреме дослідження, котре й досі залишається на правах рукопису: *Коваленко А.Б.* В.Л.Модзалевский как историк и источниковед / Дисс.на соиск.уч.степ.канд.ист.наук.—К.,1980. Матеріали до біографії Модзалевського див.також: *О.Оглоблин.* Микола Василенко та Вадим Модзалевський // Український історик.—1966.—№3-4.—С.5-25 (на підставі листування); *Белоконь С.И.* Генеалогические материалы в архиве В.Л.Модзалевского // Археографический ежегодник за 1979 год.—М.,1981.—С.266-273; Його ж. Матеріали з історії мистецтва в архіві В.Л.Модзалевського / Український археографічний щорічник . Вип.1.—К.,1992.—С.186-210; *Коваль О.М.* В.Модзалевський і архівна реформа в Україні (1918-1920) / Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи / Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (Київ, 19-20 листопада 1996 р.), Ч.1.—К.,1997.—С.253-259. [Некролог] // Дела и дни.—Пг.,1920.—Кн.1.—С.610-611.

² Перелік праць В.Модзалевського див.: Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року.—К.,1919.—С.77-81.

³ Малороссийский Родословник [предмова]. Т.1.—К.,1908.—С.3.

⁴ ІР НБУВ:Ф.14.—Спр.64839.—Арк.1-Ізв.

⁵ Тут В.Модзалевський почав працювати ще в період навчання в Корпусі, коли архівом завідував відомий генеалог В.Руммель; під його керівництвом В.Л. почав займатися генеалогією. Руммелю присвячений 1-й том “Малороссийского Родословника”

⁶ *О.Оглоблин.* Вказана праця.—С.9.

⁷ “Мой брат и друг,—записав В.Л. 1911 р.в своєму заповіті, відзначивши, що Борис Львович—один з людей, “в преданное и искренее расположение которых ко мне я твердо верю”.—ІР НБУВ:Ф.12.—Спр.677.

⁸ Див.: *О.Оглоблин.* Вказ.праця.—С.13.

⁹ Там само. Цитований лист зберігається нині в ЦДІА України, м.Київ:Ф.856.—Оп.1.—Спр.11.—Арк.10-11.

¹⁰ Див.: Листи П.Дорошенка до Б.Л.та В.Л.Модзалевських від 25.04.1909 та 19.06.1909.— ЦДІА України, м.Київ:Ф.856.—Оп.1.—Спр.22.— Арк.7-8, 10-12.

¹¹ Організаційна робота по об'єднанню музеїв виявилася затяжкою для молодого історика. Вона вимагала надто багато фізичних зусиль, дипломатичності і тонкого розуміння настроїв місцевих інтелігентських та адміністративних кіл. З цих та деяких інших причин, особистого характеру, Модзалевський залишив роботу в музеї наступного ж року.—Див.:ІР НБУВ.—Ф.1.—Од.зб.12038.

¹² Див.: *Курас Г.М.* Черниговская архивная комиссия и ее вклад в изучение истории Украины. Дисс.на соиск.уч.ст.канд.ист.наук. На правах рукописи.—К.1992.—С.196.

¹³ Дневник Якова Марковича, 1735-1740 / Жерела до історії України-Руси. Т.ХХІІ.—Київ-Львів, 1913. Перші три томи,1717-1734, за редакцією О.М.Лазаревського видала “Киевская Старина”: Дневник Генерального подскарбья Якова Марковича. Т.т.І-ІІІ.—К.,1893-1897.

¹⁴ Співробітництво з М.Грушевським доводилося приховувати, бо посада секретаря Чернігівського дворянства, яку Модзалевській посів, відмовившись від керівництва Музеєм, не дозволяла відкрито брати участь в українських виданнях. Зокрема, кілька публікацій, що з'явилися в “Українському Науковому Збірнику”, підписано криптонімом “В.Г.”—Вадим Гарський.

¹⁵ Останній, п'ятий том видання залишився в рукопису і зберігається нині в ІР НБУВ—про це див.: *Белоконь С.И.* Генеалогические материалы в архиве В.Л.Модзалевского.

¹⁶ Про роботу над гербовником див.: *Білоконь С.И.* Матеріали з історії мистецтва в архіві В.Л.Модзалевського.—С.194-200.

¹⁷ ІР НБУВ:Ф.12.—Спр.735.

¹⁸ Доповідь “До історії українського ліярництва” була зачитана на засіданні секції УНТ в березні 1920 року, монографія “Гути на Чернігівщині” опублікована вже по смерті дослідника, 1926 року. Про це також див.: *Білоконь С.И.* Матеріали з історії мистецтва...—С.187-188.

¹⁹ “Вы не правы,—пише В.Модзалевський М.Василенку влітку 1916 р.—думая, что в Чернигове весь

інтерес к истории держится мною. Здесь образовывается среди молодежи кружок, который может расцвести после войны хорошо и дать много хорошего в деле изучения местной истории..." (25.08.16) — *О. Оглоблин*. Вказ. праця.—С.23. Ориг. див.: ЦДАК.—Ф.856.—Оп.1.—Спр.13.—Арк.10.

²¹ В квітні 1917 року, в листі до М.Біляшівського В.Модзалевський зазначає: "Це було моє діло, яке може, й розширилось би, бо дуже потрібне, але тепер ця організація повинна бути іншою. Декотра частина цього "Отдела" може ввійти до нової організації, бо складаючи "Отдел", я мав думку, що він мусить бути потім "українізований".—ІР НБУВ.—Ф.12.—Од.зб.949.

²² Діяльність В.Модзалевського на цій посаді широко відображена в його особовому фонді в ІР НБУВ. Про це див.також: О.Нестуля. Біляшівський державної системи охорони пам'яток культури в Україні.—Київ-Полтава, 1994.—С.30-35.

²³ ІР НБУВ:Ф.12.—Спр.985.

²⁴ Послуговий лист, ІР НБУВ:Ф.1.—Спр.12035;формальне призначення—з 1 квітня (наказ Міністра нар.осв. від 16 квітня)—Державний вісник, № 7.—29 травня 1918 р.

²⁵ Цит.за: *О. Оглоблин*. Вказ. праця.—С.18. Оригінал листа зберігається в ЦДА України, м.Київ Ф.856.—Оп.1.—Спр.13.—Арк.2-4.

²⁶ ЦДАВО України:Ф.166.—Оп.1.—Спр.683.—Арк.1,3.

²⁷ ЦДА України, м. Київ:Ф.707.—Оп.86.—Спр.3.—Арк.259, 277, 217.

²⁸ ІР НБУВ:Ф.12.—Спр.891.—Арк.10-11.

²⁹ *Коваль О.М.* Вказ.праця.—С.258.

³⁰ У Харкові, тогочасній столиці України, утворено було Архівний відділ ВУКОПМІСу під керівництвом проф.Багалія; архівне будівництво велося ним за російським зразком.

³¹ Некрологи див.: Збірник секції мистецтв.—Т.1.К.,1921.—С.238-240 (*Ф.Л.Ернст*); Русский исторический журнал.—Пг.,1921.—Кн.7 (*В.Н.Бенешевич*); Україна.—К.,1924.—Кн.3.—С.187.

ВУАН присвятила пам'яті В.Модзалевського окреме своє засідання, зачитані там реферати освітлювали окремі галузі його діяльності: історія й генеалогія, мистецтвознавство, організаційна робота. На жаль, на час підготовки статті матеріали цього засідання нами не виявлені.

Іван Бутич

СЕМЕН ДАНИЛОВИЧ ПІЛЬКЕВИЧ
(До 100-річчя від дня народження)

Стисло розповісти про талановитого організатора та будівничого архівної справи в Україні С.Пількевича, сторіччя від дня народження якого нині минає, непросто. Щоб збагнути зроблене ним у галузі архівознавства, доведеться крок за кроком викладати всю багатогранну історію архівного будівництва за таке складне та суперечливе повоєнне чверть сторіччя, бо все, що діялося в той час на архівній ниві безпосередньо чи опосередковано пов'язане з ім'ям цієї дивовижної людини. У короткому повідомленні цього не зробити, тому нижче йтиметься лише про окремі факти з життя та діяльності ювіляра.

Народився Семен Данилович 18 вересня 1897 р. у с. Гришківці, тепер Потіївського району Житомирської області, в бідній селянській сім'ї. Ледве хлопцеві виповнилося 8 років, як помер батько. На плечі матері лягли всі турботи про четверо дітей. Ось і довелося Семенові з старшим братом йти в найми. Спочатку пас худобу, а 1914 р. став працювати землекопом на будівництві залізниці Овруч — Мозир — Коленковичі, ще через рік — на залізниці Ставрополь — Винодилене — Олександрія. З 1917 р. працював із братом у своєму господарстві. Упродовж 1920-1924 р. юнак навчався у Житомирському педагогічному технікумі. З осені 1924 р. — учителював у Баришівській семирічній школі, що на Київщині. 1926 р. став інспектором районного відділу народної освіти Олевського району та, водночас, викладав історію в Олевській семирічці. 1927 р. його призначили завідувачем районного відділу народної освіти Базарського райвиконкому. Восени того самого 1927 р. Семен